İzmir İktisat Dergisi
İzmir Journal of Economics

ISSN:1308-8173 **E-ISSN:** 1308-8505 **YIL:** 2020 **Cilt:** 35 **Sayı:** 1 **Sayfa:** 1-17
Geliş Tarihi: 25.01.2019 **Kabul Tarihi:** 25.03.2020 **Online Yayın:** 30.03.2020 **Doi:** 10.24988/ije.202035101
ÖZGÜN ARAŞTIRMA

İktisat Tarihinde Disiplinlerarası Etkileşim: İktisat Arkeoloji Yakınlaşması, Çatalhöyük Örneği*

Banu ÖZÜŞEN [1]

Özet

Bu çalışmanın amacı, iktisat tarihinin gelişimine katkı sağlayacak arkeoloji temelli, kazı süresince ortak çalışma alanı kurulabilecek bir yöntemin başlangıcının gerekliliğini vurgulamaktır. Öncelikle önemli olan yeni bir yöntem kurmak değil, arkeolojik yöntemlerle, iktisadi metotların birlikte kullanılabileceği bir alt disiplinin gerekliliğini vurgulamak, bir düşünce gelişimini belirleyerek iktisat tarihi ve hızla gelişen arkeoloji bilimi ile ortak payda sağlamaktır. Çalışmada, günümüz iktisadi meselelerin başlangıcını hazırlayan tarih öncesi yaşamın tüketim, üretim, işbölümü, mülkiyet, sanat ve din temelli davranış ve alışkanlıkları incelenmiş, arkeoloji ile iktisat tarihi arasında kurulacak disiplinlerarası birliktelikte Anadolu'nun zengin veriler sunduğu Çatalhöyük ile örneklendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İktisat Tarihi, Arkeoloji, Antropoloji, Anadolu, Çatalhöyük
Jel Kodu: A120, B190, N010

The Interdisciplinary Interaction in Economic History: Convergence of Economy and Archaeology, Çatalhöyük Sample

Abstract

The main purpose of this study is to emphasize the necessity of starting a method by creating a cooperated excavation field based on archaeology which will lead to contribute of the economic history during the excavation. The priority of this study is not to create a method. This study emphasizes a necessity of a sub-discipline using economic methods and archaeological methods meeting on a common ground with the economic history and developing archaeology science. In this study, consumption, production, division of labor, property, art and religous based behaviors and habits in the prehistoric ages were studied in a interdisciplinary approach and Çatalhöyük was used as a sample with the rich data which Anatolia has given.

Keywords: The History of Economics, Archaeology, Anthropology, Anatolia, Çatalhöyük
Jel Codes: A120, B190, N010

1. GİRİŞ

İktisat tarihi ile ilgili çalışmalarda genellikle iktisat biliminin tarihi olarak A. Smith'in "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" adlı eseri başlangıç olarak esas alınmakta ya da Aristoteles'in iktisadi hayat hakkındaki düşünceleri iktisat tarihi alanındaki çalışmalara yön vermektedir. Yine Asur, Babil, Eski Mısır, Çin, Hindistan ve İbranilerin iktisadi düşünceleri de iktisadın bilimsel dönemini hazırlayan uygarlıklar olarak iktisat tarihi çalışmaları arasında yerlerini almaktadır. Tarih öncesi insanların iktisadi hayatlarını açıklayabilecek yeterli kanıtların bulunamaması ya da arkeolojik çalışmaların tamamlanamamış olması diğer taraftan günümüzde varlığını sürdüren ilkel toplulukların hayatlarından hareket ederek geçmişi açıklama çabalarının zorluğu iktisat tarihi çalışmalarını insanlık tarihinin başlangıcına götürememektedir. Ancak iktisat bilimi ile iktisadi düşünceyi birbirinden ayrı düşünmenin imkansızlığı gibi iktisadi düşünceyi de belli bir tarihten başlatmak, çoğunlukla, tarih öncesi insanlarının iktisadi bir mesele ile karşı karşıya olmadıklarını ve bilimlere herhangi bir katkılarının olmadığı

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.
Bu makale "Arkeolojik İktisat - Anadolu" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

ATIF ÖNERİSİ (APA): Özüşen, B. (2020). İktisat Tarihinde Disiplinlerarası Etkileşim: İktisat Arkeoloji Yakınlaşması, Çatalhöyük Örneği. İzmir İktisat Dergisi. 35(1). 1-17. Doi: 10.24988/ije.202035101

[1] Öğr. Gör, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, Manavgat / Antalya **EMAIL:** banuozusen@akdeniz.edu.tr **ORCID:** 0000-0001-6150-0234

düşüncesine yol açmaktadır. Artık bugün biliniyor ki, bilimlerin temelini oluşturan bilgiler oldukça uzun süren tarih öncesi dönemde şekillenmiştir.

Modern toplumlarda yaşayan insanların ekonomik davranışlarını inceleme konusu yapan iktisat bilimi, ilkel toplumların ekonomik yaşamlarını incelemeyi antropolojiye bırakmaktadır. Ancak bu yöntemle oldukça uzun bir geçmişe sahip insanlık tarihi, ekonomik faaliyetlerin temeli ve artık karmaşık bir hale gelen ekonomik, sosyal ve düşünsel davranışların ilk meydana geliş biçimleri göz ardı edilmiş olmakta, tarih öncesi insanların yarattıkları devrimler birer arkeolojik bulgu olarak kalmaktadır. Oysaki oldukça basit olarak görülen ancak tasarlanmasında ve yapımında ayrı bir düşünce, hüner ve incelik gerektiren ilk üretim araçları, taş ve kemik aletler, yenilebilir besinlerin tespit edilmesi, üretilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi, doğal kaynakların keşfi, doğa ve yaşam ile mücadele ederken bile karşı konulamaz sanat duygusu ve bu duygunun ekonomi ile kesişmesi, kutsal sayılan değerlerin maddi hayattaki yansımaları, iktisat tarihinin geçmişinin çerçevesini çizmede önemli bir başlangıçtır.

İktisat tarihinin ekonomik teoriler olmadan ilerleyemeyeceği görüşü uzun yıllar iktisat bilimini tarihinden yoksun bırakmıştır. Ancak insanlık tarihindeki süreçte iktisadi ya da sosyal faaliyetler ve bu faaliyetlere sevk eden duygu ve düşüncelerin keşfi iktisat bilimini anlama ve öğrenmede bir temel teşkil etmektedir.

2. İKTİSAT TARİHİ ÜZERİNE

İnsanlık tarihi ile başlayan bilgi süreci sadece Avrupa merkezli olamayacak kadar geniş bir coğrafyanın ürünü olma özelliğini gösterir. Bilimin tarihinde, adları bilim dünyasında bilinen ünlü isimlerin dışında adları hiç bilinemeyecek olan zanaatkarlar, toprak çalışanları, tacirler, ebeler ve üstlendikleri ağır sorumluluklar neticesinde kendilerini duyuramamış olan kadınlar da yerlerini almalıdır. Çünkü bilimsel bilginin temellerinde soyut fikirlerden ziyade deneyler, deneme ve yanılma metotları yer almaktadır. 1966 yılında ilk defa R. B. Lee ve I. De Vore isimli antropologların "Avcı Adam" adlı konferansta "İnsanoğlunun bugüne dek elde ettiği en başarılı ve kalıcı uyum sağlama becerisi avcı yaşam biçiminde görülmüştür" şeklindeki tanımları tarih öncesi insanlarının "vahşi, kaba veya ilkel" oldukları şeklindeki yaygın görüşleri tersine çevirirken bilimin de hangi toplumların ellerinde şekillendiğini açığa çıkartmıştır (Conner 2012,9-34, Lee 1968, 41).

C. Ponting, Dünya tarihini incelemenin en yaygın şeklinin, ona "Batı uygarlığı" gözlükleri ile bakmak olduğunu ifade eder. Bunun, Avrupa kültürü içine yerleşmiş, 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Avrupa'nın üstünlüğü fikirleri üzerine temellendirilen bir gelenek olduğunu belirtir. Ayrıca her ne kadar uygarlığın ilk defa Mezopotamya'da ve Mısır'da başladığını kabul etseler de bu başlangıcı kısa tutup, hızlı bir şekilde, Batı uygarlığının köklerine yakın olan alanlara, Klasik Hellen ve Roma'nın temeli olarak kabul edilen Minos ve Miken'e doğru yöneldiklerini açıklar (Ponting 2011, xxi). Nitekim bu tarz bir yaklaşımla tarih açıklanmaya çalışıldığında, başlangıç göz ardı edilmiş ve uygarlıklar arası etkileşim kabul edilmemiş olacaktır

Benzer bir durum iktisat tarihi için de geçerlidir. İktisat tarihinin başlangıcı için iki ayrı yöntem önerilmiş görünmektedir. İlk öneri "ekonomik düşünce" ve "ekonomik analiz" arasında ayrım yapılması gerektiğini öne süren J. A. Schumpeter'e aittir. Ekonomik düşünce; belli bir zaman dilimi içinde çeşitli ekonomik konular hakkında halk arasında yaygın olan düşünce ve istekleri yansıtırken ekonomik analiz; ekonomik düşünceleri göz ardı ederek ekonomik olayları açıklamadaki tekniklerin incelenmesi, bilimsel çabaları ifade etmektedir. Bu ayrım yapıldıktan sonra ekonomik analiz tarihi eski Yunan'dan, ekonomik düşünce tarihi de Eski Çağ'dan başlatılmaktadır. Yine bir kısım iktisat

tarihçisi de iktisadı, iktisadi analiz şeklinde değerlendirerek iktisat tarihini Sanayi Devrimi'nin başladığı 18. yüzyılın sonlarından başlatmaktadırlar. Tarihsel süreç içerisinde ekonomik düşünce ve ekonomik analiz arasında ayrım yapmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu ayırımı yapan Schumpeter iktisadi analizin başlangıcı için A. Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabın yayım tarihi olan 1776 yılını işaret ederken diğer taraftan da bu başlangıcın temelinde filozofların yüzyıllar süren bilgi birikimi ve insanların günlük hayatlarındaki gerçek olaylar ve kavramlar birikiminin yattığını ifade eder (Schumpeter 2006, 48-51; Savaş 2007, 1-3). Başlangıç için ikinci öneri ise H. W. Spiegel'e aittir. O'na göre, iktisat bilimi batı uygarlığının bir ürünüdür ve batı uygarlığının genel kabul gören iki kaynağı İbrani ve Eski Yunan uygarlığıdır (Spiegel 1971, 2).

İktisadın tarihi için Asur, Babil, Eski Mısır, Çin, Hindistan ve İbrani uygarlıklarını başlangıç olarak kabul etmek tarım öncesi toplumların tarım aşamasına gelinceye kadar ki ekonomik düşünce ve davranışlarını ihmal etmek anlamı taşıyacaktır. Hâlbuki ilk tarım toplumlarının tarıma geçişlerinin temeli oldukça uzun sürmüş bir insanlık tarihinin sonucudur.

V. F. Savaş iktisadın tarihini, iktisat bilimini aydınlatacak yeterli belgelerin henüz bulunmaması sebebi ile Eski Çağ döneminin bilinen uygarlıklarından başlatmaktadır (Savaş 2007, 4-14). Ancak bugün, iktisat biliminin temelini oluşturan ve tarih öncesi toplumların iktisadi düşüncelerini gün ışığına çıkaran çok sayıda arkeolojik kanıt bulunmaktadır. Burada önemli olan iktisadın tarih öncesini açıklayacak diğer bilimlerle olan ilişkisini hızlandırmak olacaktır.

H. Heaton Avrupa iktisat tarihini üç bölümde ele alır. Birinci bölümün 250 bin yıllık bir süreç olduğunu ve çok iyi anlaşılamamış olsa da dönem boyunca yaşanan gelişmelerde Avrupalıların önemli bir rol oynadıklarını görüşlerine ekler. İkinci bölümü beş veya altı bin yıl öncesi, üçüncü bölümü beş ya da dört bin yıl öncesi içinde değerlendirir. Üçüncü bölümü açıklayabilmek için ise hızlı bir şekilde ilk iki bölüme kuşbakışı bakmak gerektiğini belirtir (Heaton 1985, 8).

İktisadi analiz ve iktisadi düşünce arasında ayrım yapmanın imkansızlığı kadar Dünya'daki ilk uygarlıkları Batı bakış açısı ile belirleyip yorumlayarak diğer uygarlıkları göz ardı etmek de anlamsız kalmaktadır. Dolayısı ile iktisadın tarihini tarih öncesi çağlardan derinlemesine başlatmak ve Avrupa merkezinden çıkartmak zorunlu hale gelmektedir.

Robert Heilbroner, hayvanların ilk kez evcilleştirilmesi sırasında, yetişen tohumun keşfinde veya yüzeydeki madenlerin ilk kez işlenmesinde tarih öncesi insanların harcadığı çabayı, bugünün bilgileri ile düşünmenin bile güç olduğunu ifade etmektedir (Heilbroner 2003, 18). Dolayısıyla tarih öncesi toplumların ekonomik düşünce sistemlerinin açıklanması tüm dönemlerin ekonomik sistemlerinin açıklanmasından daha önemlidir.

Ekonomik aktivite bir insan aktivitesidir. Bu aktiviteyi kavrayıp açıklayabilmek için tarihle yakın ilişki kurmaya ve insanların ekonomik hayatlarında nasıl organize oldukları hususlarında daha fazla bilgi sahibi olmaya ihtiyaç vardır (Rammohan 2005, 2859). Toplumların ekonomik yapısının incelenmesinde kullanılacak yöntemlerde iki temel unsur bulunmaktadır; birincisi, ekonomik olguları toplumsal gelişmenin tüm öğeleri içerisinde değerlendirmek ikincisi de tüm bu öğeleri tarihsel gelişim sürecinde çözümlemektir (Kepenek ve Yentürk 1997, 1). Doğal bilimler ve onların fiziksel grubu insan eylemlerinin tüm çalışmalarında bir disiplin olarak büyük avantajlara sahiptir. Kesin sonuçlar sürekli gözlem ve deney aracılığı ile sağlanabilir. Kesin sonuçlara ulaşmadaki yöntemlerde nesnel standardın yokluğu, deney yapma zorluğu ya da imkânsızlığı tarihin bilimsel öğrencisi gibi iktisatçının da zorlu engelidir (Marshall 1890, 32, 33). Ancak ekonomik süreç bir bütün içinde ele alınır ve anlamlandırılırsa iktisat tarihçisi için zayıf noktalar üstesinden gelinebilir bir hal

alacaktır. Ayrıca iktisadın yeni görüşlerinin gelişmesi için tarihsel çalışmaların öğrenilmesinde bir sakınca yoktur. Tarihsel bakış açısı ile zenginleştirilen ekonomik yöntemler hem kendi başına değere sahip olacak hem de tarihi ile birlikte yenilenmeye önemli katkı sağlayacaktır (Bruland 2003, 44). Ekonomik tarih çalışmaları, ekonomik teorinin araştırma perspektiflerinin genişletebilir ve gelişmesini besleyebilir (Cesarano 2006, 452).

3. DİSİPLİNLERARASI ETKİLEŞİM

Çalışmanın konusunu iktisat ve arkeoloji oluştursa da antropoloji bu iki bilimden ayrı düşünülmemiştir. Antropoloji insan biyolojisini ve psikolojisini, toplumları ve kültürleri inceleyen, aralarındaki ilişkileri araştıran, konusu insan çeşitliliği olan bir bilim dalıdır (Kottak 2008, 9). Antropoloji insanın biyolojik ve kültürel çeşitliliğini ve karmaşık yönlerini inceleme konusu yapar ve bu çeşitliliği sistemli bir şekilde inceler. İnsan yer ve zaman içinde değişiklik gösteren dinamik bir yapıya sahiptir ve insanın yeryüzündeki bu biyo-kültürel serüvenini incelemek antropoloji sayesinde gerçekleşir (Özbek 2000, 8-9). Antropoloji, prehistorya, jeoloji, coğrafya gibi tarihin açıklanmasında yardımcı bilimleri arasında yer almaktadır. Tarihi gerçek manada açıklayabilmek için yardımcı bilimlerden faydalanması kaçınılmazdır. Aksi takdirde tarih, olayları sıralayan bir hafıza bilimi olarak kalır (İnan 1949, 210-211).

Diğer toplumsal bilimlerin konusunu da oluşturan insan, antropoloji biliminde daha kapsamlı olarak incelenmektedir. Bitki ve hayvan kalıntılarının, insan kemik ve araç-gereçleri ile birlikte bulunması sebebi ile antropologlar botanist, zoolog ve paleontologlarla işbirliği içerisinde bulunmaktadırlar (Kottak 2008, 16). Genel antropoloji ya da akademik antropoloji insanı çeşitli boyutlarla ele alması amacıyla literatürde farklı alt dallara ayrılmıştır: Biyolojik Antropoloji (Anatomik Antropoloji, Fizyolojik Antropoloji, Patolojik Antropoloji, Beslenme Antropolojisi, Paleodemografya, Genetik Antropoloji, Dental Antropoloji ve Paleostomoloji, Primatoloji, Paleoantropoloji, Biyososyal Antropoloji), Sosyokültürel Antropoloji, Dil Antropolojisi ve Arkeolojik Antropoloji (Hallowel 1965, 24; Özbek 2000, 10; Kottak 2008, 9).

Samuelson, iktisat araştırmalarının gelişimi için, iç içe geçmiş bilimler arasına antropolojiyi de dahil eder ve antropoloji biliminin de iktisat biliminden yararlandığını ifade eder. Örnek olarak, kültürel antropoloji sahasında yer alan göreneklerin kuvvetini ölçebilmek için karşı koymaya çalıştıkları iktisadi dalgaların kuvvetini incelemek gerektiğini belirtir. Yani iktisadi dalgaların kuvvetleri ile toplumların göreneklerinin kuvvetleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu açıklar (Samuelson 1966, 7).

Arkeoloji bir kısım araştırmalarda antropolojinin alt dalı olarak incelenir. Ancak kullandığı yöntem ve teknik açısından bakıldığında arkeoloji başlı başına bir bilim dalı olma özelliği gösterir (Özbek 2000, 12). Bu doğrultuda antropoloji ve arkeoloji, bilimin, birbirlerini tamamlayan, birbirlerinden ayrı düşünülmesi imkansız olan iki bölümü olarak değerlendirilmelidir. Tarih öncesi antropoloji insanın fiziksel evriminin değişikliklerini araştırırken, tarih öncesi arkeoloji insanın beden dışı donatımını ve emek sayesinde geldiği aşamayı araştırır (Childe 1946, 243; 2009, 39)

Arkeoloji maddi kalıntılardan yola çıkarak geçmişte yaşayan insan topluluklarının ekonomik ve kültürel hayatlarını, birbirleri ile ve toplumlararası ilişkilerini inceleyen ve belgeleyen bir bilim olarak bilim dünyasında yerini alır (Özdoğan 2013, 23). Arkeologlar J. Jefferson Reid, M. Brain Schiffer ve William L. Rathje ise arkeolojiyi; her zaman ve her yerde kültürel materyaller ve insan davranışları arasındaki ilişkilerin çalışması, olarak tanımlarlar (Reid vd. 1975, 864). Ancak günümüzde nasıl tanımlandığından ziyade artık çok disiplinli bir sosyal bilim olarak karşılanmaktadır. Sanat tarihi, filoloji,

mineroloji, paleontoloji, zooloji, ilahiyat, fizik, toprak bilim, yer bilimleri ve zooloji gibi bilimler arkeolojiye önemli katkılar sağlamaktadır (Nash 2002, 243). Çevresel arkeoloji, jeoarkeoloji, bioarkeoloji, zooarkeoloji ve arkeobotanik arkeolojinin alt bilimleri olarak sınıflandırılmaktadır (Atıcı 1998, 231; Özdoğan 2006; Jacomet 2007, 2384; Gözcelioğlu 2011, 66).

Arkeoloji bilimi insanın ekonomik faaliyetlerini, üretim sürecindeki sosyal yöntemlerin değişikliklerini ve gelişmeyi tarihsel bir süreçte izler ve bu izlemeyi de insanın beden dışı donatımı sayesinde gerçekleştirir (Childe 2006, 14-39). İnsanların yaşamlarını ve gelişimini maddi kalıntılara dayanarak incelerken ve yorumlarken şüphesiz ait olunan dönemdeki geleneklerden, inançlardan ve kültürel değerlerden de yararlanır. Ancak tarih öncesi çağlar için bu verilere çoğunlukla duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı bir resimden, seramik veya kilden yapılmış bir kaptan, boyama sanatından veya avlanma yöntemlerinden ulaşılmaktadır. Arkeolojik verilere önemli ölçüde kaynaklık eden ölü gömme yöntemleri ve ölü ile birlikte gömülen araç ve gereçler dönem insanlarının davranışlarında manevi hayatın maddi göstergeleri olarak görülmektedir (Childe 1945, 13).

Bir arkeolojik araştırmanın tam olarak sonuçlanabilmesi için, bir kültürü meydana getiren insanların içinde bulundukları doğal çevreyi, hayvan, bitki ve iklimden oluşan biyolojik ortamı, insanların bu biyolojik ortamla ilişkileri, sahip oldukları kaynaklardan faydalanma şekilleri ve bu sayede teknolojileri, ekonomileri, sosyal ve kültürel yapıları, sanatsal faaliyetlerinin aydınlatılması gerekmektedir (Esin 1985, 2).

B. G. Trigger, arkeolojinin, insanlık tarihi ve insan davranışlarını şekillendiren güçler hakkında bilgi vermede önemli rol oynadığını ifade eder ve bunun için arkeolojinin ve arkeologların gelişimini önemser. O'na göre arkeoloji, kültürlerin gelişimi hakkında çok şey anlatır. Teknoloji, üretim, değiş-tokuş, sosyal organizasyonlar, dini ritüeller ve inançlar, sağlık ve beslenme standartları gibi karmaşık bir yapının çözümünde tüm bilimlere katkı sağlar (Trigger 1994, 101-104). Özellikle son dönem arkeolojik çalışmalar ekonomik rasyonellik ile açıklanamayan toplumsal ritüellerin araştırılması üzerine çeşitlenmektedir. Ritüel, mağara resim sanatı veya ölü gömme gelenekleri gibi davranış kalıplarıdır. Günümüz bakış açısı ile anlaşılamaz gözükse de arkeolojik kayıtlarda toplumsal yapıların anlaşılmasında bir davranış modeli olarak yer almaktadır (Flannery, Marcus 1976, 375).

Arkeoloji disiplini son yıllarda büyük ölçüde ilerlemiştir ve sosyal bilimlere geniş kapsamlı katkılar sunmaktadır. Bu gelişme iki ana trendin sonucudur; dünyadan önemli yeni saha çalışması verilerinin toplanması ve dönüşüm sağlayan yeni yöntem ve kavramların geliştirilmesi. Geçmişin sosyal dinamiklerinin yeniden yapılandırılması için güvenilir kanıtlar bulunmaktadır. Arkeolojinin kırık kâse parçaları gibi ham verileri, geçmiş sosyal sistemler, ekonomik süreçler ya da politik dinamiklerinde, analizler için yeterli görünmeyebilir. Ancak analitik ilerlemeler, kimya ve fiziksel yöntemler geçmişin detaylarını yeniden inşa etmektedir. Bilimsel ve arkeolojik teknikler sitelerin ya da tarihi eserlerin tarihini belirlemede etkindir. Yeni bilgisayar programları en küçük bir arkeolojik buluntunun kalıplarını bulma ve karşılaştırmada arkeologlara kolaylıklar sunar. Kavramsal ilerlemeler de, sosyal bilimler temel ilgi alanlarının birçok olgusunun yeniden inşasında kullanılabilir (Smith vd. 2012, 7617).

İnsan, taş baltalara yatırım yaptığı ilk andan itibaren daha fazlasını yapabileceğini görmüş ancak kendisini, ihtiyaçlarının ve taleplerinin, sınırları ve dengesizliği karşısında sıkışmış olarak bulmuştur. Hodder bu ilişkiyi "dolanıklık" olarak açıklar. Daha açık bir anlatımla dolanıklık, dört tür ilişkinin toplamından oluşmaktadır. İnsanlarla şeyler

arası ilişki, şeylerle insanlar arası ilişki, şeylerle şeyler arası ilişki ve insanlarla insanlar arası ilişkilerin toplamıdır. Hodder, "şey" kelimesini günlük hayatı dolduran maddelerin yanı sıra büyük çeşitlilik gösteren genel bir terim olarak tanımlar ve bulutlar, piyanolar, düşünceler, sesler, moleküller, kurumlar veya oyunlar olarak örneklendirir (Hodder 2016, 13-14, 2018, 23).

Dolanıklık, arkeoloji ve antropolojiden tarihe, felsefeye ve klasiklere kadar, sosyal bilimler ve beşeri bilimlerdeki çeşitli çağdaş konuları incelemek için verimli ve üretken bir mercek olduğunu kanıtlamaktadır. Günlük yaşamın sosyo-materyal uygulamalarına sağlam bir şekilde dayanan geniş çaplı ve uzun vadeli meselelerin incelenmesidir (Hodder 2016, 9). Dolanıklık geçmişe ait perspektifin genişletilmesi için bir yoldur (Hodder 2014b, 151).

F. Cesarano, karmaşık konular ve dolanıklık üzerine yapılan çalışmalarda tarihsel bilginin geniş kapsamlı bir bakış açısı sunduğunu, sezgiyi uyardığını, alternatif yorumlar önerilebildiğini ve uygun modeller inşa etmede yardımcı olacağını belirtir. Aynı zamanda da tarihin, ekonomik gerçekliğin derinlemesine kavranmasında, yararlı materyal sunmada ve araştırma stratejilerine rehberlik etmede bir "altın madeni" olduğunu ifade eder (Cesarano 2006, 460-461).

Hodder, dünya mirasları, müzeler, koruma ve saklamanın dolanıklık için iyi bir örnek olduğunu belirtir. Ancak Dolanıklık Teorisi'nin sadece arkeoloji ile sınırlı olmadığını daha geniş bir alana hitap ettiğini savunur. İnsanın ilk aleti yapmasından bu yana, bitki ve hayvanın evcilleştirilmesi, mülkiyetin ortaya çıkışı, endüstrileşme ve küresel teknolojilerin ortaya çıkışı giderek artan dolanıklığın sonucudur. Bu artış bir yandan bilimlere bakış açımızı değiştirirken bir yandan da insanın dünyayı kendi eli nasıl değiştirdiğini gösterir (Hodder 2018a, 357-372).

İnsan toplumu ile maddi kültür arasındaki ilişkileri araştırmaya çalışan güncel çalışmalar, maddi kültürün sağlamlığının ve bu sağlamlığın toplumsal yaşama istikrar ve süreklilik sağladığını varsayar. Maddi şeylerin varlığı toplumu zamanla bir araya getirmeye yardımcı olur. Varoluş ve sosyal hayat maddi şeylere bağlıdır ve onlarla karışır. Bu maddi şeyler gerçekten insanları birbirine bağlar fakat aynı zamanda asi ve yönetilmesi güçtür. İnsanlar ve şeyler arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve bu ilişkilerin açıklanmasına yönelik yaklaşımlarda sıklıkla gözden kaçırılır (Hodder 2014a, 19; 2016,1).

Birçok kimse için arkeolojinin en etkileyici tarafı; sanatı bilimden ayıran, fakat her ikisine de yakın duran bir limana benzemesidir. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse; beşeri bilimlerin daha hafif bir şekli ile fizik ve doğa bilimlerinin daha ağır halinin harmanlanmasıdır. Bunun altında yatan bağ ise maddi kültürün, her iki bilime de hitap eden, çift yönlü niteliğidir. Maddi kültür, insanoğlunun amacının bir ürünü olmakla birlikte insanın henüz yeryüzünde bulunmadığı bir dünyanın kanunlarına tabii bir materyaldir (Hodder 2005, 10).

İktisat bilimi sade bir anlatımla; kıt kaynaklar ve sınırsız ihtiyaçlar sorununa çözüm arar. Yeryüzünde yaşayan (ya da yaşamış olan) ve birbirleri ile etkileşim halinde olan tüm toplumlar oldukça karmaşık iktisadi düşünce ve iktisadi hayata sahip olma özelliğini göstermişlerdir. İşte bu karmaşıklık tarih öncesi dönemlerde bireylerin iktisadi faaliyetlerinin açıklanması ve anlaşılması için disiplinerarası yaklaşımların çalışmalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İktisat biliminin yolu da bu noktada arkeoloji ile kesişir.

Nitekim bugün tarih öncesi arkeolojisi de dahil olmak üzere arkeoloji çalışmaları bir kompleks hale gelmiştir ve diğer bilimlerle artan bir etkileşime sahiptir. Birçok yan disiplinden, hem düşünce hem de teknik açıdan yararlanılmaktadır (Renfrew, Bahn 2005, x; Renfrew 2011, 9). Arkeolojinin sosyal ve beşeri bilimler alanında yalnız başına ayakta durmakta zorlanacağı gerçeği (Hodder 2018a, 77) iktisat için de geçerlidir. Kimya,

biyoloji, jeoloji veya fizik bilimlerinden ayrı düşünülemeyen arkeoloji, sosyal ve beşeri bilimler ile fizik bilimleri arasındaki tam ayırımda yer almakta ise (Hodder 2018, 77) iktisat tarihi için de bilimler arası ilişki kaçınılmaz görünmektedir.

Çoğu birey için kendi hayatları ile müzelerde sergilenen eserler arası ilişki çok alakasız gelebilir. Ancak insan olmanın ne olduğunu ya da kolektif olarak ne olduğumuzu anlamak bu tarihsel yolculuğu gerçekleştirmeyi gerekli kılar (Renfrew 2011,10). I. Hodder'ın; "*Geçmiş bize nesnel olarak verilmemiştir, arkeoloji sadece gerçekleri tanımlamak ve hipotezleri onlara karşı sınamak değildir. O, karmaşık sosyal olguların içine saklanmış, yorumlayıcı bir teşebbüstür*" (Hodder ve Hutson 2010) şeklindeki sözleri arkeolojiyi, antropolojiyi, iktisadı ya da diğer bilimleri dar kalıplardan kurtarmanın gerekliliğini en iyi şekilde ortaya koymaktadır.

Arkeoloji, geçmişten gelen maddi işaretleri yorumlar. Geçmişe ait nesne ile şimdiki yorum arasındaki uzak mesafeyi inşa eder. Ancak arkeoloji bilimi hızla azalan dünya mirasına karşı hareket etmektedir. Geçmiş yok edilmektedir. Daha geniş bir akademik ve halk katılımını sağlamak, zaman harcamayı bir kenara bırakarak birlikte hareket etmek kaçınılmaz olarak görülmektedir (Hodder 2005, 2-3-237).

4. ARKEOLOJİ'NİN GELİŞİMİ VE İKTİSAT

2006 ve 2008 yıllarında Çatalhöyük'te karmaşık toplumların ortaya çıkışında doğa bilimciler, arkeologlar, antropologlar, teolog ve filozofların rehberliğinde spiritüellik ile ritüellerin rolüne ilişkin disiplinlerarası, daha önce yapılmamış ve araziye dayalı olan bir çalışma gerçekleştirilmiş ve bu çalışmanın sonuçları "Uygarlığın Doğuşunda Din, Çatalhöyük Örneği" adlı kitap ile okuyucu ile buluşmuştur. Bu kitap bir projenin ürünüdür ve çeşitli bilimlerden gelen bilim insanları ile arkeologların "mala başında" bir araya gelerek çalışmaları neticesinde elde edilmiştir. Çalışmanın amacı Çatalhöyük'te (MÖ 7400-6000) uygarlığa doğru atılan adımları izlemek ve sanatı, sembolleri, ritüelleri anlamaktır. Ayrıca yukarıda bahsi geçen bilim dalları arasında bir diyalog yaratmak hedeflenmiş ve çıkış yolu olarak Çatalhöyük seçilmiştir. Çatalhöyük duvar resimleri, kabartmalar, heykeller gibi sanat ürünlerinin yoğunluğu ile bilinmektedir ve bu bakımdan arkeolojik yerleşimler içinde özel bir yere sahiptir. Ortadoğu'nun Erken Neolitik ve daha geç dönemlerindeki sembolizmin büyük bölümü bu yerleşim yeri sayesinde okunmakta ve yorumlanmaktadır. 1960'lı yıllarda yapılan kazıların tamamı elemeden geçirilmeden, sınırlı kayıtlarla ve radyokarbon tarihleme dışında başka bir bilimsel analize yer verilmeden yapılmış ancak 1993'ten sonra kazılar daha kapsamlı yapılmaya çalışılmış, hatta o dönemlerde çıkarılan materyaller yeniden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. (Hodder 2018b, 13-19). Hodder "mala başında" yapılan yorumların daha değerli olduğunu, yorumun olabildiğince keşif sırasında yapılması gerekliliğini savunmaktadır. Keşifin ve yorumlamanın ayrı zaman ve yerlerde yapılmasının arkeolojinin yıkıcı etkisi ile karşılaşmasına yol açtığını belirtmektedir. Bu fikri Çatalhöyük projesinde gerçekleştirmiştir. "Mala başında" ortaklaşa yorum yapma fikri geniş bir disiplin yelpazesine yayılabilmiştir. Çatalhöyük'ün zengin bağlamsal verilere sahip olması da böyle bir çalışmaya olanak vermiştir (Hodder 2018b, 25-26).

Yapılan çalışmada dört araştırma sorusu değerlendirilme olanağı bulmuştur: 1- Arkeologlar erken dönemdeki spiritüel, dinsel ve deneyüstü olguları nasıl ayırt edebilirler? 2- Uygarlık yolundaki sosyal ve ekonomik değişiklikler için dinsel törenler ve spiritüel yaşantı bir başlangıç mıdır? 3-İnsan figürleri ruhlar dünyasında merkezi bir rol oynar mı? 4- Ortadoğu'da erken Holosen çağın geçişinde şiddet, ölüm ya da aşkta din bir odak noktası mıdır yoksa hepsi ayrı bir rol mü üstlenmiştir? Bu sorulara cevap bulmada sadece arkeoloji ve antropolojiye ait bilgilerin yetersiz kalacağı düşüncesi ile antropolog, teolog ve filozofların içinde bulunduğu geniş bir disiplinlerarası

birliğe ihtiyaç duyulmuştur (Hodder 2018b, 24-26). İşte bu bağlamda özellikle ikinci soru, iktisat tarihi bilimi için oldukça önemli görülmektedir. Ancak bu projede anlaşıldığı üzere bir iktisat tarihçisi ya da iktisat bilimcisi yer almamıştır. İktisat bilimi, tarih öncesi için, ekonomik bir teori üretemeyeceği endişesi içindedir.

Hodder, insanların toplaşmaya ve yerleşik hayata geçmeye başlamalarının sebebinin, dinsel törenler olduğu yönünde görüşler olduğunu ya da zengin sembolizmin insanları yerleşmeye çeken bir etken olabileceğini belirtir ve Çatalhöyük'ün böyle bir tartışmaya doğrudan katkıda bulunmak için oldukça geç kaldığını savunur (Hodder 2018b, 34). Bu iktisat tarihi için de geçerlidir. Çatalhöyük gibi Türkiye'de bulunan Göbekli Tepe, Öküzini, Karain, Hacılar, Çayönü gibi daha birçok arkeolojik yerleşimler tarih öncesi toplumların iktisadi hayatlarının başlangıcını açıklamada önemli verileri barındırırlar ancak iktisat bilimine katkı sunmada geç kalmaktadırlar.

5. TARİH ÖNCESİ TOPLUMLARIN İKTİSADİ HAYATINA BAKIŞ

Genellikle modern toplumlar iktisatçıların ilgi alanındadır. Sanayileşmemiş toplumların ekonomik hayatlarını inceleme konusunu ise ekonomi antropologları üstlenmektedirler. Ekonomi antropologları farklı toplumlardaki üretim, dağıtım ve tüketimin nasıl örgütlendiği ve farklı kültürlerdeki insanları üretime, dağıtıma, mübadeleye ve tüketime nelerin sevk ettiği sorularına cevap bulmaya çalışmaktadır. Antropologlar iktisadi sistemlerle bireylerin güdülerini karşılaştırarak ekonomik olayları açıklamaktadırlar ve iktisada karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmaktadırlar (Kottak 2008, 20-370).

Tüketim: Tüketim, yeryüzünde yaşamaya başlayan insan için ilk iktisadi faaliyet olma özelliği gösterir. A. Marshall, tüketimi "negatif üretim" olarak tanımlar. Bundan kasıt, maddi olarak baştan bir madde üretemeyeceği olmasıdır. Ancak yardımcı nesneler üretir. Bu, bir maddenin yeniden düzenlenmesinden başka bir şey değildir ve bu yeniden düzenlemede ise yardımcı nesneler azalır ya da yok olur (Marshall 1890, 45-48).

Avcı toplayıcı toplumlar bitkisel gıdayı toplamaya yönelik iktisadi faaliyetlere yönelirken yerleşik hayata geçişle doğanın imkanları sonuna kadar kullanılmaya başlanmıştır. Sazlıkların kullanılması sazların sulak alanlarda hızla yayılmasına yol açmış, su seviyesi düşmüş ve diğer bitki türlerinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan hızla yayılan sazlıklar için daha fazla emek harcanmaya başlanmıştır (Hodder 2018a, 132). Neolitik Çağ ile başlayan hayvan evcilleştirme neticesinde ise, sığırlar başta olmak üzere, büyük sürüleri otlatma ihtiyacı dünyadaki orman alanlarının hızla azalmasına yol açmış ve küresel ısınmayı büyük ölçüde etkilemiştir. Evcilleştirme büyük bir çevre maliyetine sebep olurken küresel sera gazı emilimlerinin yüzde 18'inin önemli ölçüde hayvan besleme için açılan ormansızlaştırma neticesinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Aslında bugünün sosyal ve ekonomik meseleleri uzun zaman önce harekete geçen sorunların devamıdır ve "madde parçacıklarının intikamı"dır (Hodder 2018a, 177-277-357). İlk kez MÖ 3400 yılında Karadeniz yakınlarında kullanıldığı kanıtlarına ulaşılan (Diamond 2006, 328) tekerleğin icadı ve sığır ya da atların evcilleştirilmesi yük taşıma ve tarla sürmede insan emeğinin daha az harcanmasına sebep olmuş ancak hayvanların bakımı, sürüler gibi hususlarda daha büyük bir emek yatırımına bağımlı hale gelinmiştir. Hayvan evcilleştirmenin ve tekerleğin sonucu olan arabalar ise bugün küresel ısınmaya katkıda bulunan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Hodder 2018a, 125-290).

İşbölümü: Bugünkü bilgilerle ve ekonomik yaklaşımlarla tarih öncesi toplumların ekonomik hayatlarındaki işbölümünü açıklamak şüphesiz zordur. Hatta çoğu zaman bu toplumların hukuk ve ekonomik sistemleri

Polinezya, Melanezya ve Kuzey-Batı Amerika yerlileri incelenerek açıklanmaya çalışılır.

Tarih öncesi toplumların işbölümü basit işbölümü olarak adlandırılır (Eröz 1982, 192). İlkel toplulukların işbölümlerinin tanımlanabilmesi için henüz bir görüş birliği yoktur. Besin toplamada, bir arada olmanın dışında, herhangi bir işbölümünün olmadığı tahmin ediliyor olsa da (Şenel 1982, 45), çocuklar ve yaşlılara kadınlar ve erkekler tarafından veya kuvvet gerektiren durumlarda kadınlara, erkekler tarafından yardım edilmiş olması muhtemel gözükmektedir (Sahlins 2010, 25-28).

Avcı ve toplayıcı toplumların üyeleri arasında ekonomik işbölümünün olduğunun kanıtı, mağara duvarlarına ve kayalara yapılan resimlerde kendini göstermekte, bu resimlerde erkeklerin avcılık yaptığı tasvir edilmekte ve yine erkeklere ait mezarlarda av aletlerinin varlığı görülmektedir. Bu işbölümünde kadınların genellikle toplayıcılık yaptığı ya da avlanan hayvanlara ait etlerin pişirilmesi veya derisinden giysi, çadır gibi eşyaların yapılması gibi ev ekonomisi işlerini gerçekleştirdiği belirlenmektedir (Şenel 1982, 50).

Üretim: İlkel toplumların ekonomik yapıları hane tipi üretim tarzı olarak adlandırılmaktadır. Bu üretim tarzı ile emeğin ve kaynakların sonuna kadar kullanılmadığı, ekonominin kapasitenin altında bir üretim gerçekleştirdiği ancak buna karşı herkesin maddi ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılandığı bir ekonomik yapıdan bahsedilir (Sahlins 2010, 50).

Nesneler ve insan eli ile yapılmış eserler sosyolojik teoride genellikle marjinal ya da pasif olarak ele alınmakta idi. Ancak son on yıl içerisinde bilgi sosyolojisi ve bilim, insanlar ve eserler arasında bilişsel ilişkilerin karakterini vurgulayan çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. Dolayısı ile insanlar ve eserler toplumsal düzen üretimine katkıda bulunan aktif varlıklar olarak kabul edilmektedir (Preda 1999). Yine Richerson ve Boyd, insan evriminin gelişiminin sadece genlerden değil, ekolojik hakimiyetinin ve sosyal sistemlerin karmaşık bir kültür yaratmak için uyarlanmış bir psikolojiden kaynaklandığını savunur. Bu adaptasyonu sağlayan da çok büyük çeşitlilikteki araç ve geçim teknikleridir (Richerson ve Boyd 2005, 21).

En eski kültürel eylem olan ateşi yakmak için bile insan nesneye ihtiyaç duymuştur. Ateş yakmak için açılacak çukur için alet, yakıt için tahtayı kesmeye yarayacak alet ya da tahtayı toplamak için kullanılan kaplar veya aletler (Hodder 2011, 157) . Fildişi veya kemikten yapılmış olta ve zıpkın, mızrak, kaburgadan ateş küreği, rengeyiği boynuzundan su bardağı veya kazma, derileri kazımak için mamutun azı dişleri, atların bilek kemiklerinden veya kuşların bacaklarından ya da fildişinden yapılmış iğne ilk üretim araçları arasında yer alır (Özbek 2000, 77).

Mülkiyet: İnsanın eşya üzerindeki kontrolü olarak tanımlanan mülkiyet kavramı menkul ve gayrimenkul malları kapsamaktadır (Eröz 1982, 275). Besin üretiminin bilinmediği geçimlik bir ekonomide mülkiyetin nesnel ve öznel koşulları bulunmamakta, mülkiyet yerine toplumsal bir dayanışma veya ortak bir sorumluluktan bahsedilebilmektedir (Şenel 1982, 89-174) .

I. Hodder ise mülkiyet kavramını avcı toplayıcı toplumlarla temellendirir. Ancak bu toplumlarda mülkiyetin daha karmaşık bir yapı sergilediğini belirtir. Nitekim avcı toplayıcı toplumlarda maddi şeylerin büyük bir bölümü elde tutulamaz ve belki de geçici bir süreliğine saklanabilir. Mülkiyetin temelinde insan hayatında bir rolü olan "şeylere" bağımlılık yatmaktadır. Kişi ile "şey" arasında kurulan bir ilişki türüdür. Bu sahip olma duygusunun içinde renkleri, güzellikleri, anıları ve ilişkileri de bulunur. Hodder en can alıcı örneği ise çakıl taşı ile verir. Sahilde bulduğumuz çakıl taşını elimize aldığımızdan itibaren bir ilişki kurarız ve aitlik duygusu başlar. Çakıl taşını bulduğumuz andaki duygularımız, düşüncelerimiz, sevinçlerimiz, beklentilerimiz bu taşa yüklenir. Taşı aldığımız, anlamlandırdığımız, alıkoymamız

ve koruduğumuz zaman bize ait olur (Hodder 2018a, 50-55).

Sanat: İnsanın duygu ve düşüncelerini en iyi ifade etme şekli olan sanat, tarihin her döneminde var olmuştur. Çağdaş sanatın alt yapısını oluşturan önemli tekniklerin temeli Üst Paleolitik'te atılmıştır.

Sanatın temelini oluşturan tekniklerin geliştirilmesinde doğanın sunduğu şekiller, kayalar, kullanılan maddelerin niteliği, insanın duygu ve düşüncelerinin ve el becerilerinin katkısının önemli olduğu görülür. Paleolitik sanatçılar sanatını gerçekleştireceği zeminin niteliğine göre kullanacağı tekniği belirlerken, boyalı resim mi yapacağına, kazıma resim mi ya da kabartma tekniği ile heykelcilik mi yapacağına karar vermiştir (Yalçınkaya 1978, 69-70). Moda ve sanata dair duygular öyle yoğundur ki, Akdeniz'den toplanan deniz salyangozu kabukları Fransa'daki Dordogne mağarasına getirilecek kadar değerlidir (Childe 2009, 55-56). Çağdaş bilim için resim, her dönemde yazı kadar önemli görülmektedir. Avustralya'da bulunan bir resimde büyük bir balığın hem dış görüntüsünün hem iskeletinin hem de iç organlarının resmedilmesi (Yalçınkaya 1978, 81), diğer taraftan yaralı bir sığır resminde kalbin ok saplanmış olarak resmedilmesi sanatın ve fizyolojik bilgilerin iç içe geçmesi olarak nitelendirilmektedir. Mağara ve kaya sanatı Paleolitik insanının ekonomik ve sosyal hayatlarını açığa çıkarmada ve bilgi birikimlerini belirlemede önemli rol oynamaktadır (Childe 2006, 42-45).

Üst Paleolitik insanların mağara karanlığında mükemmel resimler yapmalarının altındaki nedenler henüz tam olarak bilinmemektedir (Huyssteen 2018, 149-150). Ancak Lewis-Williams bu sanatı yorumlamak için yeterli verilerin ve maddi koşulların olduğuna inanır ve sadece bildiklerimizi köklü bir şekilde yeniden düşünmek zorunda olduğumuzu, bunun da bilinç ve imgeler aracılığı sayesinde gerçekleştirilebileceğini savunur (Lewis-Williams 2019, 8-10). Fransa'nın batısındaki mağaralarda bulunan resimlerin manasını anlamak, Çatalhöyük'teki eserlerin, duvar resimlerinin, heykellerin, ev gömütlerinin ne ifade ettiğini kavramak (Huyssteen 2018, 140) ancak bu şekilde çözümlenebilir. Göbekli Tepe'de bulunun taş dikmeler ve üzerlerinde bulunan hayvan tasvirleri ile Çatalhöyük'te bulunan resimler ya da heykeller arasında doğrudan bir bağlantı olmayabilir ancak insanların aynı sembolik zihinlerinin ürünü olduğu görülür (Huyssteen 2018, 156).

Din: Dinsel inanış modern insanların arkeolojik kayıtlarında saptanmış en erken eğilimlerden biridir (Huyssteen 2018, 166). Öyleyse din evcilleştirme ve yerleşik hayata geçme gibi değişikliklerin belirlenmesinde bir katkı sağlamış mıdır? Köklü toplumsal ve ekonomik değişiklikleri hayatın dinsel ve ruhsal boyutları önceden verdiği fikrinin temeli Türkiye'de bulunan Göbekli Tepe'dir (Hodder 2018b, 35).

Neolitik dönemde din ya da spiritüellik ile ilgili düşünürken "din" diye tanımlanabilen kesin çizgilerle belirlenmiş bağımsız bir alan görmeyi beklememek gerekmektedir. Sadece özel sanatsal nesnelerin değil günlük maddi yaşamın da spiritüellik ile derinden bağlı olduğu anlaşılmaktadır (Huyssteen 2018, 162). Nitekim Çatalhöyük'te yapılan disiplinler arası çalışmalarda "dinsel" teriminin kullanılıp kullanılmayacağı hususunda görüş ayrılıkları olmuş ve "öte" ile ilgilenmeye odaklı bir yaklaşım konusunda fikir birliğine ulaşılmıştır. "Öteye" odaklanmanın sosyal ve maddi hayatın biçimleri ile iç içe geçtiği ve ayrı bir kurumsal alan meydana getirmediği konusunda uzlaşmaya varılmıştır (Hodder 2018b, 448-449).

6. ÇATALHÖYÜK

J. Diamond "Tüfek Mikrop Çelik" kitabının yeni baskısında Türkiye'ye yönelik önsözünü "Dünyanın Türkiye'ye Borcu" ile başlatır. Buzul Çağı'nın sonu olan 11.000 yıl öncesinde yaşayan avcı toplayıcı toplumların ve yerleşik hayata geçen çiftçilerin bir kısmının kökeninin Türkiye'de bulunduğunu ve bu çiftçilerin dünyanın gelecek kuşaklar için güç öğeleri

ürettiğini ve tarımın teknoloji, yazı ve imparatorluk için ön koşul olduğunu belirtir. Metal aletler, yazı ve imparatorluklar orijinal olarak Türkiye ve Bereketli Hilal kökenli olduğunu açıkça ortaya koyar ve bunların çiftçiler tarafından Avrupa'ya Mısır'a ve Hindistan'a taşındığını ifade eder. Dünya üzerinde evcilleştirilmeye uygun en fazla ve en değerli yabani bitki ve hayvan türünün ana vatanı olan bir kaç ülkeden biri olduğunun altını çizer. Türkiye ve etrafındaki ülkeler 7.000 yıl kadar önce dünyadaki ilk metal aletler (bakır), 5.000 yıl kadar önce ilk bronz aletler ve 3.500 yıl kadar önce ilk demir aletleri geliştirmişler ve 5.500 yıl kadar önce de dünyadaki ilk yazı sistemini, ilk imparatorlukları ve düzenli orduları oluşturmuşlardır. Nihayetinde tüm bunlar medeniyetin oluşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin eşsiz coğrafi konumu ve köklü tarihi mirasının halen Avrupa ve ABD'den daha üstün konumda olmasını ülkenin geleceği için önemli görür (Diamond 2018, xi-xxi).

Tarih öncesi arkeolojisi için doğu vazgeçilmez bir başlangıç olarak kabul edilirken Avrupa'nın tarihini doğru açıklamada da önemli bir unsur olarak görülmektedir. Childe, günümüzden bin yıl öncesine kadar, Kuzey Avrupa'nın bir kısmında hala okuma yazma bilmeyen ve barbar olarak nitelendirilen karanlık toplumların mevcutluğunu dile getirirken Akdeniz kıyılarındaki parlak tarih ışıklarının bu karanlığı aydınlattığından bahsetmektedir (Childe 1929, 1-3). Childe'in bu ifadesi şüphesiz uygarlığın başlangıcını belirlemede önemli bir yaklaşımdır. Arkeolog Braidwood ise 1960'lı yıllarda, evcilleştirmek için uygun olan yabani bitki ve hayvan türlerinin doğal ortamını Bereketli Hilal bölgesinin dışındaki engebeli dağ yamaçlarında aramak gerektiği kanısı ile tarıma ve hayvancılığa da ilk kez bu bölgelerde geçilmiş olma olasılığı üzerinde durmuştur (Çambel, Braidwood 1980, 5). Braidwood'un bu düşüncesinin doğruluk payı ancak günümüzde yapılan arkeolojik çalışmalarla kendini göstermektedir. Özellikle Neolitik ile ilgili ilk bilgilerin sadece Irak ve Suriye'de yapılan kazılarla açıklanamayacağı, Yukarı Dicle Vadisi'nde (Dicle Nehri'nin Türkiye'de akan bölümü) yapılan çalışmalar hız kazandıkça ortaya çıkmaktadır (Karul 2013, 24; Tekin 2013, 67).

Anadolu yer şekilleri ve özellikleri ile çok sayıda farklı uygarlıkların gelişmesine ev sahipliği yapmıştır (Akurgal 1984, 22). Tarih öncesi yerleşimlerinin, iktisat tarihini yeniden şekillendirmede, önemli bir kaynak olmasının en iyi örneklerinden birisi de Çatalhöyüktür. J. Fred ve I. Hodder, "Uygarlığın Doğusunda Din-Çatalhöyük Örneği" adlı kitapları ile karmaşık toplumların ortaya çıkmasında maneviyatın ve dini ritüellerin rolüne dair disiplinlerarası bir çalışma sunmaktadırlar. Çalışmalarında; avcı toplayıcı toplumlardan yerleşik hayata geçişte ağırlıklı olarak etkisi bulunan iklim değişikliği, nüfus artışı, ekonomik ve ekolojik etkenlerin yanı sıra toplumsal ve bilişsel etkenlerin de giderek daha fazla dikkate alındığını belirtirler. Dinin, yerleşik yaşamdaki rolüne ilişkin teorileri sınamak için ideal bir yer olarak belirtilen Çatalhöyük (MÖ 7400-6000), Ortadoğu'daki ilk çiftçilerin ve köy sakinlerinin sembolik ve ritüel dünyalarının anlaşılmasında önemli bir tarih öncesi yerleşimi olarak kabul edilmektedir. Burada sürdürülen kazıların amacı uygarlığa doğru giden yolda ilk adımları, sanatı, sembolizmi ve ritüelleri anlamaktır (Fred ve Hodder 2018, 14).

Hodder Çatalhöyük'ten "inanılmaz derecede büyüleyici bir alan" olarak bahseder ve insanların sürekli kendisinden Çatalhöyük ile ilgili konuşmasını beklediklerini anlatır. Çatalhöyük ile olan ilişkisi öyle karmaşıktır ki, uzaklaşmak istemez ancak bazen Çatalhöyük'ün kendisinden daha öne çıktığını itiraf eder (Hodder 2018a, 46). Sadece Hodder değil burada çalışmalarını sürdüren her araştırmacı bu büyüleyici arkeolojik yerleşim yeri için hayranlıklarını dile getirirler. Shults, Çatalhöyük'te sadece bilimsel çalışma yapılmadığını, insanların varoluşu ile ilgili sınırları ve onları denetim altına alma

özlemlerini ele almaya yardım ettiğini belirtir (Shults 2018, 136). Yaşam biçimleri, ilerlemiş tarım teknikleri, nüfusu, yerleşim şekilleri, ölü gömütleri, ritüelleri, sembolizmi, sanatı ve üretim aletleri söz konusu olduğunda dünyada başka hiçbir Neolitik toplumlara benzemeyen bir kültür olduğu kabul edilmektedir. Çatalhöyük'ün dünya üzerindeki belki de asıl önemi Bereketli Hilal bölgesinin dışında erken bir yerleşim köyün varlığından haber vermesidir (Hodder, 2007: 105).

Çatalhöyük en çok incelikle işlenmiş sembolizmi ile bilinmektedir (Hodder 2018b, 24). Volkanik camdan yapılmış ok başları ve aynalar, deriden yapılmış hançer kılıfları, sazlıklardan yapılmış sepet ve halatlar (Balter, 2001: 2280), sepet içinde gömülen bebekler ve bu sepetlerin içinde yer alan ve sepetlerin yapımında kullanılan baharın bitişini simgeleyen çiçekler (Farid ve Hodder, 2000: 64), leopar derisinden hazırlanmış giysiler, evlerde bulunan platformların altına gömülen ölüler (Mellaart, 1964: 124), duvarlardaki geometrik resimler gibi birçok özellik araştırmacılara bu yerleşim yerinin sıradan bir Neolitik kültür olmadığını göstermiştir. Nitekim İngiliz Arkeolog C. Renfrew Çatalhöyük'ü "bin yılın kazısı" olarak tanımlamıştır (Balter, 1998, 1442).

Göbekli Tepe olağanüstü bir yerleşme ve yerleşik tarım hayatının oluşumunda sembolizm ve ritüelin çok erken rol oynama olasılığını akla getiren bir yerdir. Çatalhöyük'teki çalışmalar da, zaman ve mekan bakımından farklı olsalar da, Göbekli Tepe'den gelen yeni bulgular ışığında yeniden değerlendirilmektedir. Göbekli Tepe ve Çatalhöyük büyük köylerin kurulduğu, bitkiler ve hayvanların evcilleştirildiği erken Holosen çağda yaşanan ekonomik ve sosyal değişiklikler ile ilgili bol kanıt sunarlar. Spiritüel ve dinsel hayat ile artan sosyal ve ekonomik karmaşıklık arasında yakın bağın mevcudiyeti Çatalhöyük'te izlenme imkanına sahiptir (Hodder 2018b, 450)

Çatalhöyük, yerleşik hayata geçişte tarımda önemli kanıtlar sunmaktadır. Geniş bir alanda yetiştirilen bitkilerin işlenmesi, depolanması ve tüketilmesine erken yaşam katmanlarından geç yaşam katmanlarına kadar rastlanılmıştır. Özellikle bölgede bulunan tahıl kalıntılarının başka bölgelere kıyasla daha büyük, zengin ve iyi saklanmış olduğu tespit edilmiştir. Tarım ürünlerinin tamamının Akdeniz iklimine ve kuru topraklara uygun, sürekli yer altı suyu ile beslenen ürünler olduğu görülmektedir. Çatalhöyük insanının gündelik hayatında buğday (ve buğday çeşitleri), bezelye, arpa, nohut, mercimek, acı burçak, kabuklu yemişler, keten, meyveler ve orman meyvelerinin yer aldığını söylemek mümkündür (Mellaart 1964,122; Fairbairn 2005, 198-199).

Çatalhöyük Neolitik ekonomisinde avcılık da önemli bir yer tutarken, kısmen evcil kısmen de yabani bitki ve hayvanlara dayalı bir ekonomiden bahsedilebilmektedir. Keçi, koyun ve köpeğin evcil olduğu belirlenirken, kırmızı geyik ve sığırın yabani olduğu tahmin edilmekte, hayvanların yünü, eti, sütü ve derisinin kullanıldığı tespit edilmektedir (Mellaart 1962, 56; 1964, 124; Hodder 2007, 106; Kutlu 2013, 31).

Deniz kabuğu, taş, sedef, bakır, kurşundan yapılmış bilezik, kolye ve halhal gibi mücevherlerin özellikle Çatalhöyük kadın ve çocukları tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Diğer taraftan aşı boyası, azurit taşı ve kükürtlü kurşun gibi kozmetik için kullanılan malzemelerin, deniz kabuğunda, bir palet gibi kullanılmak suretiyle hazırlandığı ve iğne yardımı ile uygulandığı, sonuçlarının ise obsidiyen taşı yardımı ile (ayna gibi) görülmesinin sağlandığı belirlenmiştir (Mellaart 1964, 123-125).

Hasan Dağı'ndan çıkarıldığı düşünülen obsidiyen taşının Çatalhöyük ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu, obsidiyen ticareti karşılığında Suriye'den çakmaktaşı ithal ettiği belirlenmiştir (Şenel 1982, 183). Yapılan kazılarda doğal bakırın ve madenin cevherinden ısı kullanılarak arıtılmış bakırın kullanıldığı ve Mezopotamya ve Mısır'a ihraç edildiği tespit edilmiştir (Başak 2008, 20).

Diğer taraftan usta ağaç işçileri, dokumacılar, taş cilalayıcılar ve çömlekçilerin bulunması ile toplum içindeki işbölümünün çeşitlenmesinin en iyi örneklerini vermektedir (Şenel 1982, 183).

Çatalhöyük'te evlerin tamamının güneşte kurutulmuş kerpiçten inşa edildiği belirlenirken bu karışımı, kum veya saman eklemek suretiyle hazırladıkları anlaşılmıştır. Dörtgen planlı evlerin geniş oturma odaları bulunurken aynı zamanda bir veya iki adet daha depo amaçlı kullanılan odaların da her evde bulunduğu görülmüştür (Mellaart 1962, 46). Her evin kendine özgü fırın, ocak ve yemek pişirme alanları yer alırken yine her evde kilden yapılmış kutu bölmeler ve sepetler yiyecek depolamaya olanak sağlamış gözükmektedir (Hodder ve Cessford 2004, 22). Bu depolama işlemi ya da geleceği düşünme fikri Çatalhöyük toplumunda farklı alanlar da görülmektedir. Obsidiyen ve beyaz çakılların küçük çukurlara veya zemin altında yer alan zulalara gömülerek saklandığı belirlenmiştir. Obsidiyenin 170 km uzaklıkta bulunan Kapadokya'daki kaynaklardan getirildiği, saklandığı ve ileride gerek duyulduğunda çıkarılıp evin içinde işlenerek kullanıldığı anlaşılmaktadır (Wason 2018, 377).

Çatalhöyük denildiğinde ilk anlaşılan Doğu yani Neolitik Çatalhöyük'tür. Batı Höyüğü ise Erken Kalkolitik Dönem'in sonundan Geç Kalkolitik Dönem'in sonuna kadar "Boyalı Çanak Çömlekli" bir periyodu temsil etmektedir (Mellaart 1962, 49). Tarih öncesi insanların yaşam yerleri seçiminde coğrafya ve çevre oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Alüvyonlu ortamlar, vadiler, verimli topraklar, dağlık bölge, kil ve taştan zengin hammadde kaynaklarının varlığı, seyahat-ticaret yolları yerleşik yaşama geçmede pay sahibidir. Tarih öncesi toplumların uzun süre yaşadıkları yerleri terk etme sebepleri bugün kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Çatalhöyük insanının Doğu Höyüğü'nden Batı Höyüğü'ne geçiş sebebi saptanabilirse diğer bütün toplumların da göç sebepleri de belirlenmiş olabilecektir (Biehl 2012, 75).

7. SONUÇ

İktisat bilimi insan davranışlarından hareket eder. Ancak iktisat tarihi ile ilgili verilen dersler çoğunlukla insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı tarihe kadar uzanmaz. Tarih öncesi toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatlarına dair gün geçtikçe artan ve şekillenen bilgiler iktisat tarihini kaçınılmaz olarak ilk insan topluluklarına götürür. Bugün içinde bulunduğumuz dünyadan bilginin henüz oluşmadığı, geçmişin sadece gözlem ve deneylere dayalı hayatını anlayabilmek oldukça güçtür. Ancak bu güçlük Paleolitik insanının bugünkü insanlardan kesin çizgilerle ayırmayı, ekonomilerini basit geçimlik bir ekonomi içinde değerlendirmeyi veya günlük sosyal ve iktisadi faaliyetlerini önemsiz bulmayı gerektirmez. Önemli bir devrim gerçekleştiremediği şeklindeki yaygın görüşe karşı Paleolitik toplumlar aslında ne işbölümünden, ne üretimden, ne mülkiyetten, ne de sanattan habersizdirler. Tarih öncesi çağların iktisadi hayatını anlamada ve açıklamada diğer taraftan da bugünkü iktisadi hayatın unsurlarının temelinin yine bu çağlarda oluştuğuna dair bilgiler edinmede arkeolojik veriler önemli kanıtlar sunmaktadır.

Türkiye tarih öncesi iktisadın temellerini aydınlatmada insanlık tarihinin kesintisiz ekonomik sürecini açıklayabilme potansiyeline sahiptir. Oldukça eski ve zengin bir geçmişe sahip olan Anadolu topraklarının iktisat tarihine katkılarının öneminin büyük olacağı şüphesizdir. Arkeolojik çalışmalar hızlandıkça Anadolu'da keşfedilen tarih öncesi buluntuları ve yerleşim yerleri dünya tarihini yeniden şekillendirmektedir. Dip tarih olarak adlandırılan Alt Paleolitik'ten, yazının icadına kadar her çağ ve dönemi temsil eden yerleşim yerine Anadolu'nun ev sahipliği yaptığı belirlenirken, Anadolu topraklarında varlıklarını sürdürmüş tarih öncesi toplumlarının her birinin farklı iktisadi hayatları dikkati çekmekte ve bu farklılıkların

toplumlararası etkileşim ile günümüz iktisadi yapısını hazırlamada etken olduğu görülmektedir.

1961 yılında kazılmaya başlanan ve MÖ 7400 ile tarihlendirilen Çatalhöyük dünyanın en eski yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Neolitik ve Kalkolitik Çağları birlikte temsil etmesi, geniş bir araziye yayılması, ekonomik ve sosyal hayatı, sembolizmi, sanatı ve ritüelleri ile uygarlığa giden adımları ve günümüz iktisadi meselelerin temelini anlamada zengin bir tarihi kaynaktır. Çatalhöyük'te gerçekleştirilen proje kapsamında yapılan disiplinlerarası çalışmada iktisat tarihi bir disiplin olarak yer alamamıştır. Ancak iktisat tarihinin gelişiminde artık geniş bir disiplinlerarası birliktelik kaçınılmazdır. Halen devam eden Çatalhöyük kazıları bu birlikteliği kurmada önderlik edebilir ve iktisadi metotların arkeolojik bir yerleşmede ne ölçüde ve hangi alanlarda kullanılabileceğinin belirlenmesinde kaynak sunabilir.

REFERANSLAR

AKURGAL, E. (1984). "Anadolu Tarihi'nin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü". (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Hititoloji, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalları) *Anadolu Araştırmaları Dergisi* 10, 21-30.

ATICI, A. L. (1998), "Zooarkeoloji Amacı, Yöntemleri ve Arkeolojideki Önemi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 38 (1-2), 230-246.

BALTER, M. (1998), The First Cities, Why Settle Down? The Mystery of Communities. *Science*. 282/5393, 1442 -1442.

BALTER, M. (2001), Did Plaster Hold Neolithic Society Together?. *Science*. 294/5550, 2278-2281.

BIEHL P. F. (2012), Rapid Change Versus Long-Term Social Change During The Neolithic-Chalcolithic Transition in Central Anatolia, *iansa, Interdisciplinaria Archaeologica,* Natural Sciences in Archaeology, III (1), 75-83.

BAŞAK, O. (2008), Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*, 21, 15-33.

BRULAND, K. (2003), *What is the Economy in Economic History?* Scandinavian Economic History Review, 51(2), 32-44, DOI: 10.1080/03585522.2003.10414227.

CESARANO, F. (2006), Economic History and Economic Theory. *Journal of Economic Methodology,* 13(4), 447-467, DOI: 10.1080/13501780601049038.

CHILDE, V. G. (1929), T*he Most Ancient East, The Oriental Prelude To European Prehistory*. Printed in Great Britain by Stephen Austin and Sons Ltd. New York.

CHILDE, V. G. (1946), "Archaeology and Anthropology". *Southwestern Journal of Anthropology* 2/3 Published by University of New Mexico, 243-251.

CHILDE, V. G. (2006), *Kendini Yaratan İnsan – İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*. (Çev. F. Ofluoğlu), Varlık Yayınları, İstanbul.

CHILDE, V. G. (2009), *Tarihte Neler Oldu?,* (Çev. A. Şenel, M. Tunçay), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

CONNER, C. D. (2012), *Halkın Bilim Tarihi*, (Çev. Z. Çiftçi Kanburoğlu), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. Ankara.

ÇAMBEL, H., BRAIDWOOD R. J. (1980), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589 1-64.

DIAMOND, J. (2006), *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ü. İnce), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

DIAMOND, J. (2018), *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ü. İnce), PEGASUS Yayınevi, İstanbul.

ERÖZ, M. (1982), İktisat *Sosyolojisine Başlangıç*. Filiz Kitabevi, İstanbul.

ESİN U. (1985), "Arkeolojide Kullanılan Arkeometrik Araştırmalara Genel Bir Bakış". *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 20-24 Mayıs, (1985) 1-6. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

FAIRBAIRN A. (2005), A History of Agricultural Production at Neolithic Çatalhöyük East, Turkey. *World Archaeology,* 37(2):197-210 .

FARID S., HODDER I. (2000), Çatalhöyük 1999, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1, 63-72, İzmir.

FLANNERY, K. V., MARCUS J. (1976), "Formative Oaxaca and the Zapotec Cosmos". American Scientist (July-August) 64, 374-383.

FRED J., HODDER I. (2018). *Uygarlığın Doğuşunda Din - Çatalhöyük Örneği*, (Çev. D. Şendil), Alfa Yayınları, İstanbul.

GÖZCELİOĞLU, B. (2011), "Geçmişe Işık Tutan Bitki Kalıntıları". *Bilim ve Teknik Dergisi Mart*, 64-67.

HALLOWEL, A. I. (1965), "The History of Anthropology as an Anthropological Problem". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (January) I/1, 24-38.

HEATON, H. (1985), *Avrupa İktisat Tarihi.* Cilt 1., (Çev. M. A. Kılıçbay), Osman Aydoğuş. Teori Yayınları Ankara.

HEİLBRONER, R. L. (2003), *İktisat Düşünürleri - Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri,* (Çev. A. Tartanoğlu), Dost Kitabevi, Ankara.

HODDER, I., CESSFORD C. (2004), Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük. *American Antiquity*. Published by: Society for American Archaeology

69 (1), 17-40.

HODDER, I. (2005), *Theory and Practice in Archaeology*. Edited by Daniel Miller, Taylor & Francis e-Library, New York.

HODDER, I. (2007), Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic. *Annual Review Anthropology*. 36, 105-120.

HODDER, I., HUTSON S. (2010), *Geçmişi Okumak, Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar,* (Çev. B. Toprak, E. Rona), Phoenix Yayınevi Ankara.

HODDER, I. (2011), Human-Thing Entanglement: Towards an Integrated Archaeological Perspective. *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.) 17, 154-177. jrai_1674 154..177

HODDER, I. (2014a), "The Entanglements of Humans and Things: A Long-Term View" *New Literary History* 45/1, 19-36.

HODDER, I. (2014b), Entangled Discussions: Talking with Ian Hodder About His Book Entangled. *Forum Kritische Archäologie* 3, 150-170.

HODDER, I. (2016), *Studies in Human-Thing Entanglement*. Open access book.

HODDER, I. (2018a), *Dolanıklık*. Alfa Yayınları, (Çev. B. C. Yılmazyiğit), İstanbul.

HODDER, I. (2018b), *Çatalhöyük'te Din İncelemesi: Disiplinlerarası Bir Deney*. I. Hodder, J. Fred *Uygarlığın Doğuşunda Din: Çatalhöyük Örneği.* (Çev. D. Şendil), Alfa Yayımları 13-51 İstanbul.

HUYSSTEEN, J. W. V. (2018), *Görünmeyeni Kodlamak: Çatalhöyük'te Epistemik Sınırlamaları ve Sembolik Davranışı Anlamak*, J. Fred-I Hodder *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, (Çev. D. Şendil), Alfa Yayımları 139-168 İstanbul.

İNAN, A. (1949), "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7(1), 203-235.

JACOMET, S. (2007), "Plant Macrofossil Methods and Studies: Use in Environmental Archaeology"., *Encyclopedia of quaternary science*, Bd. 4. 2384-2412. Amsterdam.

KARUL, N. (2013), "Bendin Ardındakiler". *Arkeoatlas Dergisi* 8, 6-9. Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş. İstanbul.

KEPENEK, Y., YENTÜRK N. (1997), *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

KOTTAK, C. P., (2008), *Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (Çev. S. Özbudun), Ütopya Yayınevi, Ankara.

KUTLU S. Ö. (2013), Çatalhöyük*, Bilim ve Gelecek Dergisi*, 117, 26-34.

LEE, R. B. (1968), *What Hunters Do for a Living, or, How to Make Out on Scarce Resources, Man the Hunters*. Chicago.

LEWIS-WILLIAMS, D. (2019), *Mağaradaki Zihin.* Yapı Kredi Yayınları.

MARSHALL, A. (1890), *Principles of Economics*. (8th ed.) A Project Of Liberty Fund, Inc. London.

MELLAART, J. (1962), Excavations at Çatal Hüyük First Preliminary Report, 1961, *Anatolian Studies*, published by British Institute at Ankara. 12, 41-65.

MELLAART, J. (1964), A Neolithic City in Turkey. *Scientific American (April)*, W.H. Freeman and Company, San Francisco, 120-129.

NASH, S. E. (2002), "Archaeological Tree-Ring Dating at the Millennium". *Journal of Archaeological Research* 10(3), 243-275. September, Plenum Publishing Corporation, New York.

ÖZBEK, M. (2000), *Dünden Bugüne İnsan*. İmge Yayınları, Ankara.

ÖZDOĞAN, M. (2006), "Yerbilimleri ve Arkeoloji". *59. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri 20-24 Mart*, Ankara.

ÖZDOĞAN, M. (2013) *50 Soruda Arkeoloji*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.

PREDA, A. (1999), "The Turn to Things: Arguments for a Sociological Theory of Things" *The Sociological Quarterly* 40, 347-366.

PONTING, C. (2011), Dünya Tarihi, (Çev. E. B. Özbilen), Alfa Yayınları, İstanbul.

RAMMOHAN, K. T. (2005), "Economic History as Human Science". *Economic and Political Weekly* 40/26, Jun. 25-Jul. 1, 2859-2863.

REID, J.J., SCHIFFER M.B., RATHJE L. (1975), "Behavioral Archaeology: Four Strategies" *American Anthropologist* New Series, 77 (4), 864-869.

RENFREW, C., BAHN P. (2005), *Archaeology, The Key Concep*ts. Edited by Colin Renfrew and Paul Bahn. Taylor & Francis Group Routledge London and New York.

RENFREW, C. (2011). "2004 Balzan Prize for Prehistoric Archaeology". Fondazione Internazionale Balzan, Milano.

RICHERSON, P.J., Boyd R. (2005), *Not by genes alone: how culture transformed human evolution*. Chicago:University Press, Chicago.

SAHLINS, M. (2010), *Taş Devri Ekonomisi*., (Çev. T. Doğan), Şirin Özgün, bgstYayınları, İstanbul.

SAMUELSON, P. (1966), İktisat, (Çev. Y. Demirgil), Menteş Kitabevi, İstanbul.

SAVAŞ, V. F. (2007), *İktisatın Tarihi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.

SCHUMPETER, J. A. (2006), *History of Economic Analysis*. Allen & Unwin (Publishers) Ltd. First published. London.

SHULTS, L. (2018), Spiritüel Dolanıklık: Çatalhöyük'te Dinsel Sembollerin Dönüşümü. I. Hodder, J. Fred *Uygarlığın Doğuşunda Din:*

Çatalhöyük *Örneği.* (Çev. D. Şendil), Alfa Yayımları 105-138. İstanbul.

SMITH, M. E, FEINMAN, G. M., DRENNAN R.D., EARLE T.,MORRIS I., (2012), "Archaeology as a social science", *PNAS Proceedings of the National Academy of Science of the United States of America*, 109/20 (May.) 7617–7621.

SPİEGEL, H. W. (1971), *The Growth of Economic Thought*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

ŞENEL, A. (1982), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 504, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.

TEKİN, H. (2013), "Çiftçilerin Mührü". *Arkeoatlas Dergisi* 8 (2013) 62-67, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., İstanbul.

TRIGGER, B. G. (1994), Ethnicity: An Appropriate Concept for Archaeology? *Fennoscandia. Archaeologica* XI, 100-103.

WASON P. K. (2018), Çatalhöyük'ün Neolitik Kozmosu, I. Hodder, J. Fred *Uygarlığın Doğuşunda Din:* Çatalhöyük Örneği. (Çev. D. Şendil), Alfa Yayımları 358-400. İstanbul.

YALÇINKAYA, I. (1978), "Taş Devirleri Sanatında Teknik ve Stil". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 29(14), 67-82.